

*Світлана Шульженко,
старший науковий співробітник
Державного архіву друку Книжкової палати України*

"Кобзар" Тараса Шевченка у фондах Книжкової палати України

*Слово вічне, слово неемирує своєю правдою,
невідцвітне художньою красою — це і є "Кобзар".*

Олесь Гончар

165 років тому, в грудні 1845 р., лягли на папір рядки Шевченкового "Заповіту", який став національним гімном України. Уперше він побачив світ у безцензурному виданні "Новые стихи Пушкина и Шевченка" (Лейпциг, 1859) під заголовком "Думка". У Росії надруковано перші вісім рядків у "Кобзарі" (СПб., 1867) під редакторською назвою "Заповіт", уперше повністю вірш було надруковано у "Кобзарі" (СПб., 1907) за редакцією Василя Доманицького. До цього ж видання увійшли й інші полум'яні Шевченкові поезії "Іван Гус" ("Єретик"), "Сліпий", "Наймичка", "Кавказ", "Великий льох", цикл "Псалми Давидові", політичне послання "І мертвим, і живим...", написані Тарасом Шевченком наприкінці 1845 року.

"З-поміж безлічі книг, з якими має справу історія світової літератури, поодинокі виділяються ті, що ввібрали в себе науку віків і мають для народу значення заповітне.

До таких належить "Кобзар", книга, яку народ український поставив на перше місце серед успадкованих з минулого національних духовних скарбів", — ці слова Олесь Гончара якнайповніше характеризують те неоціненне значення, яке і книга, і її автор мали для України. Все в творчості Тараса Шевченка йде від глибин народного життя, від знання народних характерів, від проникнення в коріння історії народу. Великому Кобзареві належить виняткова роль у згуртуванні передових сил української нації, у розвитку та формуванні свідомості рідного народу.

З виходом "Кобзаря" відкрилася нова епоха в становленні нашої літературної мови, розвитку українського красного письменства. А сталося це 18 квітня 1840 р. До книги увійшло всього вісім творів: "Думи мої, думи мої, лихо мені з вами...", "Перебендя", "Катерина", "Тополя", "Думка" ("Нащо мені чорні брови"), "До Основ'яненка", "Іван Підкова", "Тарасова ніч". Через двадцять років (23 січня 1860 р.)¹ було надруковано ще одне прижиттєве видання "Кобзаря", яке охопило тільки незначну, переважно ранню частину поезій Тараса Шевченка: "Псалми Давидові", "Наймичка" (поема), "Утоплена", "Причинна", "Вітре буйний, вітре буйний!", "Тече вода в синє море", "Тяжко-важко в світі жити" і твори збірки "Чигиринський Кобзар і Гайдаки"². 1907 р., як уже зазначалося раніше, за редакцією Василя Доманицького вийшло з друку перше повне на той час видання творів Великого Кобзаря. Тут уперше в Росії надруковано твори "Юродивий", "Марія", "Саул", "І Архімед, і Галілей", повні тексти поем "Сон", "Кавказ".

¹ Дати подаються за новим стилем.

² Надруковане у 1844 р., видання вийшло з незначними змінами творів "Кобзаря" 1840 р., разом з якими було зброшуровано нерозпродані примірники поеми "Гайдаки" (1841).

Через рік (1908) читачі мали нагоду ознайомитись ще з одним виданням "Кобзаря", яке підготував Іван Франко. Воно перевершило попередні збірки і за кількістю назв, і за повнотою варіантів. Іван Франко переніс із приміток до основного тексту так звану седнівську передмову³, увів до видання російські поеми "Слепа" і "Тризна" та дарчий напис на "Кобзарі" 1840 р. ("На незабудь Штернбергові", подав деякі твори у двох редакціях, зокрема "Москалеву криницю").

Кожен, хто відкриває томик "Кобзаря", відчуває, що книгу цю написала людина, яка піднеслась до вершин мудрості й духу, людина всебічної культури, широких знань, котра має свій погляд на життя, художник, який мислить незалежно й оригінально. У "Кобзарі" мовби акумулювався духовний набуток покоління, у ньому, крізь індивідуальне, раз у раз вступає вселюдське, історія перегукується із сьогоденням.

У фондах Книжкової палати України зберігається понад півтори сотні видань "Кобзаря", починаючи зі збірки 1918 р., випущеної за часів Української Народної Республіки, й до останнього, що нещодавно надійшло в Державний архів друку. Ця збірка творів Тараса Шевченка друкувалась щорічно і загалом досить значними тиражами (табл. 1, 2). Однак, на наш погляд, безумовно дорогими є видання "Кобзаря" 1917—1919 рр. Згадаймо, в який непростий період нашої історії друкувалися вони й вшануймо тих, хто в нелегкі часи знайшов можливість видати збірку поета, котрий все життя присвятив боротьбі за вільну, нову Україну.

Не менш знаковими є видання "Кобзаря" періоду Великої Вітчизняної війни, які були здійснені Укрдержвидавком і видавництвом АН УРСР у 1943 та 1944 рр. загальним тиражем 40 тис. пр. У важкі воєнні роки поезія Т. Шевченка підтримувала і бійців, і весь народ, який піднявся на боротьбу з німецько-фашистськими окупантами.

До ювілейних дат виходу "Кобзаря" неодноразово випускались факсимільні й лінотипні передруки перших видань. Особливо варто відзначити перевидання "Кобзаря" за редакцією В. Доманицького, 1910 р. Постановою царського уряду воно було конфісковане, а за комуністичного режиму частину творів забороняли друкувати. Цей раритет уперше був передрукований у 2004 р. видавництвом "Волинський оберіг" до 190-ліття з дня народження поета. Унікальними є відтворення закордонних видань. У 1991 р. Добровільне товариство любителів книги УРСР видало репринтне відтворення Женевського видання 1878 р., 1998 р. у місті Рівному вийшло факсимільне відтворення Вінніпезького (Канада, 1960), а черкаське видавництво "Брама-Україна"

³ Написана Тарасом Шевченком, вона мала увійти до невиданої поетичної збірки, яка отримала умовну назву "Другий "Кобзар". Цю назву вжив сам поет.

у 2006 р. випустило репринтне відтворення Празького "Кобзаря" 1941 р.

Велика любов і пошана видавців до Тараса Шевченка відчувається в художньому оформленні видань "Кобзаря". Ілюстрації до них робили такі видатні художники, як І. Іжакевич, В. Касіян, О. Курилас, В. Куткін, С. Хараффа-Корбут та інші. Оригінальним за оформленням є видання 1972 р. ("Дніпро"), ілюстроване репродукціями з рушників роботи лауреатів премії ім. Т. Г. Шевченка.

Щоб дати змогу долучитися до творчості великого поета якнайширшому колу читачів у 1939—1941 рр. було здійснене перше восьмитомне, а в 1954—1967 рр. — друге десяти томне видання "Кобзаря" шрифтом Брайля загальним тиражем 923 примірники.

Таблиця 1

Видання "Кобзаря" українськими видавництвами за період з 1917 по 1990 р.⁴

Рік видання	Кількість, друк. од.	Тираж, тис. пр.
1918	6	6,0
1919	1	1,0
1920	1	1,0
1921	2	11,0
1925	1	10,0
1926	4	61,0
1927	5	85,0
1928	3	131,0
1929	1	75,0
1930	5	295,0
1931	1	155,0
1932	1	125,0
1933	1	10,0
1936	1	30,0
1937	1	6,5
1938	1	21,0
1939	2	145,5
1940	1	10,0
1941	1	0,5
1942	1	20,0
1943	1	20,0
1944	1	20,0
1947	1	55,0
1950	1	25,0
1952	1	100,0
1954	2	280,0
1956	1	100,0
1957	1	300,0
1958	1	30,0
1960	2	105,0
1961	4	634,0
1962	1	100,0
1963	1	70,0
1964	2	172,0
1965	1	50,0
1966	1	75,0
1967	2	75,0
1968	1	25,0
1969	2	150,0
1970	1	25,0
1971	1	25,0
1972	2	125,0
1974	2	525,0
1976	3	200,0
1977	1	50,0

⁴ За 1945 і 1946 рр. в Державному архіві друку Книжкової палати України твори Т. Г. Шевченка відсутні.

1979	1	25,0
1980	1	500,0
1981	1	10,0
1982	1	150,0
1983	3	520,0
1984	1	50,0
1985	1	500,0
1986	2	350,0
1987	2	800,0
1988	1	30,0
1989	1	50,0
1990	1	50,0
Всього	93	7570,5

Таблиця 2

Видання "Кобзаря" українськими видавництвами за часи незалежності України (1991—2009)

Рік видання	Кількість, друк. од.	Тираж, тис. пр.
1993	2	27,0
1994	1	1,0
1996	1	10,0
1997	1	15,0
1998	2	17,0
1999	3	25,0
2000	1	0,5
2001	1	3,0
2002	3	12,5
2003	5	24,0
2004	7	18,3
2005	5	122,5
2006	8	41,9
2007	2	80,0
2008	3	25,0
2009	4	29,5
Всього	49	452,2

Із табл. 1, 2 видно, що у фондах Книжкової палати України зберігається 142 примірники Шевченкового "Кобзаря", видані з 1918 по 2009 р. загальним тиражем 8022,2 тис. пр., з них за роки незалежності України — 49 видань загальним тиражем 452,2 тис. пр.⁵. Як переконливо свідчать наведені в таблицях дані, найбільші тиражі припадають на період до 1990 р. (400—500 тис. пр.). За період 1991—2009 рр. великими тиражами видавали збірку видавництва "Українська медіа компанія" в 2005 р. (99 тис. пр.) і видавництво "Комсомольська правда" в Україні в 2007 р. (60 тис. пр.). Загалом же, за останні дев'ятнадцять років тиражі суттєво знизилися. Якщо за період з 1918 по 1990 р. середній тираж одного видання становив приблизно 81,4 тис. пр., то за роки незалежності — лише 9,2 тис. пр.

"Кобзар" не став і, сподіваємось, ніколи не стане книгою архаїчною. Це книга — на віки, книга, без якої й сьогодні духовне життя людини було б неповним.

Список використаної літератури

1. Гончар О. Вічне слово / Олесь Гончар // Кобзар / Т. Г. Шевченко. — К. : Дніпро, 1989. — С. 5—14.
2. Бородин В. С. Видання літературних творів Т. Г. Шевченка / В. С. Бородин // Шевченківський словник : у 2 т. / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР ; голов. ред. Укр. рад. енцикл. — К., 1976. — Т. 1. — С. 115—119.
3. Бородин В. Другий "Кобзар". — Там само. — С. 199.
4. Дем'янова Л. Випуск творів Тараса Шевченка за період 1905—2003 роки : (фонд Кн. палати України) / Лідія Дем'янова, Наталя Дехтярьова // Вісник Книжкової палати. — 2004. — № 5. — С. 8—12.

Матеріал надійшов у редакцію 25 березня 2010 року

⁵ За даними відділу опрацювання обов'язкових примірників, 2010 року в Книжкову палату України надійшло 12 видань "Кобзаря".